

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK
A történelemtudomány, a regionális tudomány,
a földrajztudomány, és a gazdálkodás-
és szervezéstudományok művelőinek referált folyóirata

XVII. évfolyam 1. szám, 2024/1. szám

№ 58.

KÜLÖNLENYOMAT

TARTALOMJEGYZÉK

GAZDASÁGTÖRTÉNET ROVAT

- Kaposi Zoltán:** Gróf Zichy Béla hitbizományi uradalmának fejlődése (1887–1914).. 9
- Domonkos Endre:** Gazdasági átalakulás tapasztalatai Csehországban, Szlovákiában, Lengyelországban és az egykori Német Demokratikus Köztársaságban (1990–2000) 29
- Wilhelm Réka:** A balatoni turizmus változásai az elmúlt három évtizedben.. . . . 45

REGIONÁLIS TUDOMÁNY ROVAT

- Horváth Anna:** A magyar-román-szlovák-ukrán határmenti kapcsolatok az Európai Unió határtérségeinek fényében. 67
- Feketéné Benkő Kata:** Értéktéremtés a közlekedésben a határmenti közlekedési közszolgáltatások fejlesztésével 85
- Bali Lóránt:** Changes in the self-determination and cultural and social life of the Croatian, Slovenian and Serbian nationalities in Hungary until 2019 in the light of the legislative changes. 105

OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA ROVAT

- Pelles Márton:** A Bartha József vezette üzleti körök szerepe a magyar kereskedelmi tengerészet történetében (1929–1949).. . . . 117
- Leba József:** Budapesti zsidó lakosság gazdasági szerepe 1873–1918 között. . . . 137

A HORTHY-KORSZAK ROVAT

- Orosz László:** Jól jártak-e a magyarországi svábok 1944 tavaszán a német megszállással? 155
- Olasz Lajos:** Politikai viták a Muraköz és a Muravidék visszacsatolásáról. . . . 169

A „RÖVID MAGYAR 20. SZÁZAD” TÖRTÉNETE ROVAT

- Gulyás László:** Vezérfonal a szintézisíráshoz 4. A Rákosi-diktatúra kora, 1948–1956. Első rész: A két munkáspárt egyesülésétől a desztalinizáció kezdetéig, 1948. június 12.–1953. július 18. 191
- Gulyás László:** Historiográfia a szintézisíráshoz 4. Rákosi Mátyás 1945 utáni politikai pályafutásával kapcsolatos könyvek.. . . . 215

RECENZIO

- Deák-Sárosi László (2022):** A jel újbóli helyreállítása. Film, hagyomány és innováció. Magyar Napló Kiadó – Írott Szó Alapítvány. Budapest. Ismerteti: Kása Csaba 227

OLASZ LAJOS

PhD. főiskolai docens

Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar,
Szeged

*college associate professor, University of Szeged Juhász Gyula Faculty
of Education, Szeged, Hungary*

ORCID: 0000-0002-4463-3251

e-mail: olasz@jgypk.szte.hu

POLITIKAI VITÁK A MURAKÖZ ÉS A MURAVIDÉK VISSZACSATOLÁSÁRÓL (1941)

*POLITICAL DEBATES ABOUT THE REINTEGRATION OF THE
MURAKÖZ (MEĐIMURJE) AND THE MURAVIDÉK
(PREKMURJE) IN 1941*

ABSTRACT

During the German attack on April 6, 1941, Yugoslavia fell apart. The independent Croatian state was established. Hungarian forces occupied the territories annexed during the Trianon Peace Treaty of 1920 and introduced military administration in the Muravidék. However, the Croatian administration continued to operate in Muraköz, which has a largely Croatian population. The Budapest government would have handed over control of Muraköz to the Croats. In return, he asked for the recognition of Hungarian sovereignty, as well as Adriatic port and railway rights in Croatia. However, the Croatian government considered Muraköz as its own territory and did not want to give compensation for it. In the meantime, in Hungary, especially in Zala county, a broad social movement was started for the return of these areas. Abbot Joseph Pehm was at the head of the movement. He urged the introduction of military administration in the Muraköz, and then the transition to civilian administration. The government finally took these steps during the summer, and then in December the reintegration of the entire Délvidék was signed into law.

Kulcsszavak: revízió, magyar–horvát viszony, katonai és polgári közigazgatás, állampolgári aktivitás, Pehm (Mindszenty) József

Keywords: revision, Hungarian–Croatian relations, military and civil administration, citizen activity, Joseph Pehm (Mindszenty)

1. A Muravidék és a Muraköz katonai megszállása

A Szovjetunió elleni támadásra készülő német vezetésnek komoly problémát okozott, hogy Jugoszláviában katonai puccs robbant ki, megdöntötték a Berlinnel együttműködő kormányt és egy új, angolbarát vezetés került hatalomra. Adolf Hitler azonnal döntést hozott a délszláv állam szétzúzásáról.¹ Ehhez szüksége volt Magyarországra közreműködésére is. Ezért március 27-én a Horthy Miklós kormányzónak küldött üzenetében elismert minden magyar revíziós igényt, és támogatást ígért a volt magyar területek visszacsatolására. A magyar vezetés április 1-jén, heves vita után a közreműködés mellett döntött, de csak abban az esetben, ha a horvátok élve az alkalommal kiválnak Jugoszláviából és ezzel a délszláv állam (mellyel Magyarország 1940 decemberében barátsági szerződést kötött) a régi formájában megszűnik. A magyar területi igények között szerepelt a Muravidék, a volt Muraszombati és Alsólendvai járás (92 000 lakos – 25% magyar) és a Muraköz, a Csáktornyai és Perlaki járás (93 000 lakos – 8% magyar).²

Április 6-án a német 2. hadsereg LI. hadtestének csapatai osztrák területről Muraszombat felé, illetve magyar területen át Alsólendva irányába bevonultak a Muravidékre. Április 8-ra a német XLVI. gépesített hadtest megszállta a Muraközt is. A jugoszláv haderő nem tanúsított komolyabb ellenállást, csak a Dráva és a Mura hídjainak rombolásával igyekezett lassítani a német előrenyomulást. A német megszállás nyomán több magyarlakta muravidéki és muraközi településről küldöttség érkezett a határmenti honvéd parancsnokságokhoz, illetve a Vas és Zala megyei közigazgatási hatóságokhoz. A magyar katonaság bevonulását kérték, remélve, hogy a honvédség jelenléte a rendfenntartás mellett a terület mielőbbi visszacsatolását is biztosíthatja. Werth Henrik gyalogsági tábornok, a Honvéd Vezérkar főnöke azonban a kormány utasításának megfelelően szigorúan megtiltotta a magyar csapatoknak, hogy átlépjék a határt.³

Április 10-én 22.30-kor a zágrábi magyar konzul tájékoztatta a Külügyminisztériumot, hogy kikiáltották a Független Horvát Államot.⁴ A magyar kormány ezt úgy értékelte, hogy a királyi Jugoszlávia megszűnt, és ezzel érvényüket veszítették azok a kötelezettségek is, melyeket a Magyarország a jugoszláv állammal szemben vállalt. A kormányzó hadparancsban utasította a Honvédséget, hogy szállja meg a volt magyar területeket. Április 11-én a magyar csapatok megkezdték a bevonulást a délszláv haderő által más részben kiürített Bácskába és a Baranyai háromszögbe. Este, Bárdossy László kormányfő tájékoztatta a felsőház Külügyi bizottságát, hogy a német vezetéssel egyeztetve a Honvédség birtokba veszi a volt magyar területeket, helyre állítva a régi Duna–Dráva–Mura határt. Több jelenlévő, köztük Bethlen István felhívták a figyelmet, hogy jószomszédi viszonyra kell törekedni az újonnan létrejött horvát állammal, ezért a visszacsatolás kapcsán nem szabad elzárkózni a kompromisszumoktól.⁵

A Jugoszlávia elleni háborúban résztvevő két nagyhatalom, Olaszország és Németország eltérően viszonyult a magyar igényekhez. Róma saját érdekszférá-

jának tekintette az új horvát államot, és Zágráb pozícióinak erősítése érdekében ellenezte a többségében horvátok lakta Muraköz Magyarországhoz való csatolását. A szerb Bánát magyar fennhatóság alá kerülését azonban támogatta. Berlin viszont, a Bánátra vonatkozó saját érdekei miatt, de formálisan az esetleges magyar–román összetűzések elkerülésére hivatkozva nem járult hozzá a terület magyar megszállásához. Ezzel szemben a Muraköz esetében szabadkezet adott Budapestnek, részben kompenzációként, részben a térségbeli olasz befolyás csökkentése érdekében.⁶

Az április 13-i kormányülésen Bárdossy bejelentette, Slavko Kvaternik, ideiglenes horvát államfő kérését intézett hozzá, hogy a magyar haderő ne szállja meg a Muraközt, hanem az, a németek kivonulása után is maradjon horvát fennhatóság alatt. Bárdossy leszögezte, hogy a területre vonatkozó történelmi jogok érvényesítése és a rendfenntartás biztosítása érdekében a Honvédség mindenképpen bevonul a Muraközbe. A terület későbbi sorsáról viszont a kormány hajlandó tárgyalni a horvátokkal. Magyarországnak szabadkikötőre van szüksége az Adrián, igényt tart a Gyékényes–Zágráb–Fiume, illetve a Csáktornya–Pragerhof–Fiume vasútvonal használatára péage jogokkal, MÁV-személyzettel és vasúti kocsikkal. Ilyen kompenzáció esetén Budapest is rugalmasan viszonyul a Muraköz ügyéhez.⁷

Április 14-én Bárdossy tájékoztatta Otto von Erdmannsdorff budapesti német követet, hogy a magyar hadvezetés szükségesnek látja a Bánát magyar megszállását a Valjevo–Nagykikinda vonalig, de legalább az Aranka folyóig. A német követ ennek a lehetőségét a korábbi berlini döntésre hivatkozva elutasította. Hangsúlyozta azonban, hogy ez nem jelent végleges döntést a terület későbbi hovatarozását illetően. A muravidéki és a muraközi magyar bevonulásnak nem látta akadályát, de jelezte, hogy ezeknek a területeknek a státuszáról, majd később születik döntés. Bárdossy viszont a Bánáttal kapcsolatos elutasítás miatt is fontosnak tartotta a többi igényelt terület státuszának egyértelművé tételét. Közölte a követtel, hogy Hitler személyes ígéretet tett Horthy kormányzónak a volt magyar határok helyreállítására. A Muraköz jövőjéről azonban Budapest hajlandó tárgyalni a horvátokkal. Erdmannsdorff nem vitatta Bárdossy kijelentését, mert épp Berlin újabb kérését tolmácsolta, hogy a Wehrmachtnak szüksége lenne a magyar gyorsdandárok szerb területen való alkalmazására.⁸

Ezen a napon Bárdossy utasítására Bartók László zágrábi magyar konzul tájékoztatta a horvát kormány vezetőjét, Ante Pavelić-et, hogy a Muraköz tervezett magyar megszállása csak stratégiai jellegű, Budapest nem ragaszkodik ehhez a területhez, de kikötő- és vasúthasználati jogokat kér érte. Pavelić ezt tudomásul vette, de kijelentette, hogy amíg az olasz–horvát határról nem születik megállapodás, addig más jellegű területi kérdésekkel nem tud foglalkozni.⁹

A kormányzati szándékoktól függetlenül megmozdult a határmenti területek társadalma. Vas és Zala megye vezetése, ahová korábban a Muravidék és a Muraköz tartozott, szorgalmazni kezdte az újraegyesítés mielőbbi végrehajtását. Április 14-én, húsvét hétfőn Teleki Béla, Zala megye főispánja az alispán társaságában látogatást tett Alsólendván. A nap folyamán bizalmas főispáni értekezletre került

sor Zalaegerszegen, amelyen részt vettek a megalakult Muraközi Nemzeti Tanács képviselői is. A főispán felkérte Pehm (a későbbi Mindszenty) József apát-plébánost, hogy álljon a volt zalai területek visszacsatolását szolgáló propaganda élére. Pehm azonnal hozzákezdett, hogy támogatókat és pénzt gyűjtsön a kampányhoz. Az általa irányított Zalamegyei Hírlap cikkei és különböző egyéb akciók során igyekezett aktivizálni a megye lakosságát, ugyanakkor bátorítást nyújtani a Muraköz magyarságának is, hogy a helyi horvát adminisztráció megfélemlítő fellépése ellenére nyíltan követeljék a Magyarországhoz való tartozást. Ezt a célt szolgálta az apát-plébános személyes látogatása is a régióban.¹⁰

Április 16-án Bárdossy tájékoztatta a német vezetést, hogy a magyar Honvédség bevonul a Muravidékre és a Muraközbe. A két vezérkar közötti egyeztetésnek megfelelően a helyi német parancsnokságok átadták a helyüket az érkező magyar katonai szerveknek. Muraszombatban nagyszabású bevonulási ünnepségre került sor. Pehm József a Zala megyéhez visszakerülő Alsólendván tartott hálaadó szentmisét. A Muravidéken azonnal bevezetésre került a magyar katonai közigazgatás, kivéve a német határ mentén 22 települést, ahol továbbra is német adminisztráció működött. A felállított muraszombati és alsólendvai parancsnokság az újvidéki Déli Hadsereg Katonai Közigazgatási Parancsnoksága alá tartozott. A kiadott rendelkezések hangsúlyozták, hogy a horvát lakossággal lehetőleg előzékenyen kell bánni.¹¹

A Muraközben a kormány utasításának megfelelően nem rendeztek nagyobb ünnepséget. Visszafogták az országos sajtót, amely így inkább csak említette, de nem dicsőítette a Muraköz birtokba vételét. Bárdossy nem akarta ezzel is élezni a horvát-magyar viszonyt, másrészt, változatlanul számolt azzal, hogy jelentős gazdasági kompenzáció fejében a Muraköz horvát igazgatás alatt maradhat. Ez esetben a honvédség kivonul majd a területről, ami egy látványos diadalünnep után nagy visszatetszést szülne. A Muraközben nem vezették be a magyar katonai közigazgatást, a Honvédség csak a fegyverek beszolgáltatását rendelte el, de polgári ügyekbe nem avatkozott. Azokat továbbra is a horvát polgári adminisztráció intézte, amely esetenként visszaélt a helyzetével. Leszedették például a magyar zászlókat, hangsúlyozva, hogy a terület státusza nem változott, csak a német haderőtől a magyarok vették át a rendfenntartást. Ettől függetlenül a horvát kormány április 17-én hivatalosan tiltakozott a magyar katonai megszállás miatt. A tiltakozó jegyzéket a magyar Külügyminisztérium mellett, tájékoztatásul megküldték a német és az olasz, valamint a román és a szlovák kormánynak is.¹²

A magyar kormány a Muraköz ügyét, mintegy cserealapként, igyekezett összekapcsolni a német megszállás alá került Bánát kérdésével. Április 17-én Bárdossy utasította Sztójay Döme berlini követet, közölje a német diplomáciával, hogy Budapest feltétlenül igényt tart a Bánátra, amit Hitler két alkalommal is Magyarországnak ígért. A Muraközre vonatkozóan azonban kész tárgyalni a horvátokkal. A szuverenitáshoz ragaszkodik, de a terület igazgatását hajlandó lenne átengedni, ha a horvát fél szabadkikötőt biztosít és megadja az annak használatához szükséges vas-

úti jogokat. Mindez azonban a Muravidékre nem vonatkozik, azt Budapest felszabadított magyar területnek tekinti, és integrálni kívánja a magyar közigazgatásba.¹³

Április 21-én a horvát vezetés tiltakozott a magyar csapatok Muraközi magartartása miatt, hogy a helyi horvát hatóságokat megkerülve intézkedtek a polgári lakossággal szemben, 100 bevándorló család esetében azonnali kitelepítést kezdeményeztek. Kvaternik német közvetítést akart kérni az ügyben. Bartók László azonban lebeszélte róla, mondván, hogy gyorsabb és eredményesebb a közvetlen kétoldalú egyeztetés. Az április 21-i kormányülésen Bárdossy megerősítette a korábbi álláspontot, hogy a Muraköznek magyar fennhatóság alá kell tartoznia, de akár meghatározatlan ideig is fennmaradhat a horvát közigazgatás – megfelelő ellentételezés esetén. A kompenzáció kapcsán a szabadkikötő és a vasúti jogok mellett megemlíttette a terület olajkitermelését, a Dráva hajózhatóvá tételét és a magyar hajók szabad közlekedését a Száván, valamint felvetette a lakosságcsere lehetőségét is. A magyar kormány április 22-én elismerte Horvátország függetlenségét. Ezt Pavelić már április 16-án kérte Budapesttől. Valójában az április 11-i kormányzói kiáltvány, amely a Horvát Állam elszakadására hivatkozva állapította meg Jugoszlávia széthullását és rendelte el a magyar katonai akció megindítását, közvetve már megadta ezt az elismerést, 22-én mindez csak diplomáciai megerősítésre került.¹⁴

2. Politikai kombinációk, társadalmi mozgalmak

A Jugoszlávia felosztásával foglalkozó német–olasz tárgyalások előtt a magyar kormány támogatást kért Rómától revíziós igényeihez. Tájékoztatta az olasz diplomáciát, hogy Budapest igényt tart minden volt magyar területre, hangsúlyozva, hogy a Muraköz esetében horvát ellentételezés fejében kész engedményeket tenni, a Bánát kapcsán pedig Berlin kívánsága szerint vár a megfelelő alkalomra. Galeazzo Ciano olasz külügyminiszter néhány nappal később közölte, hogy a Bánátra vonatkozó magyar igényt Róma támogatja, a horvát határok pontos kijelölése még időt vesz igénybe, e tekintetben még nem alakult ki a végleges álláspont.¹⁵

Április 22-én Ribbentrop közölte a magyar kormányval, hogy Berlin elismeri a magyar revíziós törekvéseket, de kéri néhány német lakosságú muravidéki falu (Határfalva, Gedőudvar, Kismáriahavas, majd később Szarvaslak és Seregháza) átadását. A többi településen élő német lakosság ügyét áttelepítéssel kívánják rendezni. Ribbentrop utasította a budapesti követet, hogy ezt az ügyet kiemelt fontossággal kezelje. Németország és Olaszország képviselői április 24-én Bécsben aláírták a Jugoszlávia felosztására vonatkozó egyezményt, mely szerint a volt magyar területek Magyarországot illetik, de a Muraközzel kapcsolatban Zágrábban, a Bánát esetében Berlinnel kell majd kétoldalú megbeszéléseket folytatni a végleges határvonal, illetve a terület átadása kérdésében. Szerepelt a megállapodásban, hogy Magyarország szabadkikötőt kap a dalmát tengerparton, de ennek helyét, módját közelebbről nem határozták meg.¹⁶

A Muraköz visszacsatolását sürgető hazai, főként Zala megyei társadalmi körök azonban egyre türelmetlenebbül figyelték a kormány kompromisszumra hajló politikáját. Pehm József április 25-én, Letenyén bizalmas megbeszélést folytatott Csúry Jenővel, a Muraközi Nemzeti Tanács elnökével, és Grabár Lajos zalaegerszegi rendőrtanácsossal, aki több hetet töltött a Muraközben figyelemmel kísérve az ottani helyzetet, a horvát–magyar viszony alakulását, amiről rendszeresen jelentéseket tett megyei vezetésének. Grabár a honvédség bevonulását követően 2-300 főből álló szabadcsapatot szervezett a magyarságot megfélemlítő horvát nacionalista csoportok fellépésének ellensúlyozására. Pehm maga is járt a Muraközben, hogy személyesen tájékozódjon az ottani magyar közösség helyzetéről.¹⁷

A visszacsatolás felgyorsítása érdekében Csúry társadalmi akció megszervezését javasolta, hogy az ottani lakosság kérje a kormánytól a terület státuszának rendezését. Április 27-én tábori misét tartottak Pehm vezetésével Csáktornyan, melyhez nem volt szükség a területileg illetékes ordinárius, a zágrábi horvát érsek engedélyére. Az eseményen 103 községből 4 000 katonakorú muraközi férfi vonult fel falutáblákkal, zászlókkal. Felolvasták a Muraközi Nemzeti Bizottság kiáltványát, amit Pehm jelenlétében a zalaegerszegi plébánián fogalmaztak. A résztvevők ún. néphatározatot hoztak a Muraköz Magyarországhoz való visszatéréséről. Minderről táviratban értesítették Horthyt, valamint Hitlert és Mussolinit is. Pehm, akit Zala megye vezetőihez képest kevésbé gátolták a hivatali kötöttségek, anyagi és erkölcsi támogatásért kilincselte különböző fórumokon. Komolyabb segítséget állami, vagy államközeli szervektől azonban nem kapott, még a Revíziós Liga is elutasította, mert a kormány még nem határozott Muraköz sorsáról.¹⁸

A Muravidéken a Bácskához hasonló módon április 30-tól az ideiglenes katonai igazgatást fokozatosan a rendszeres katonai közigazgatás váltotta fel. A katonai igazgatási alosztályok helyén polgári csoport alakult, melyek átvették az ügyek intézését. A katonai erő egyre inkább csak, mint bevethető karhatalom játszott szerepet. A Muraköz esetében azonban nem történt változás, sőt a kormány korlátozta a területre történő beutazást, május 2-től csak erre a célra szolgáló fényképes igazolvánnyal lehetett Magyarországról bejutni a Muraközbe. A területre vonatkozó információk, illetve a visszacsatolását sürgető társadalmi megnyilvánulásokkal kapcsolatos hírek megjelenését a sajtócenzúra gyakran akadályozta.¹⁹

A nehézségek ellenére Pehm tovább kampányolt. A lobbitevékenységben komoly segítséget kapott Terbócz Miklós miniszteri tanácsostól, Hóman Bálint titkárától is. Táviratküldési akciót szerveztek, és a kormányt elárasztották a Muraköz visszacsatolását sürgető levelekkel. Május 8-ig 93 településről 12 501 aláírás gyűlt össze az újraegyesítés támogatására. Az aláírásokat május 8-án ünnepélyes keretek között adták át a muraközi küldöttek Zala megye közgyűlésén, amelyről a törvényhatóság táviratban tájékoztatta a kormányt és a kormányzót. Az eseményen Pehm nagyívű történelmi visszapillantást tartalmazó beszédet mondott, melyben a kormány politikai és erkölcsi kötelességeként állította be a visszacsatolást. Május 11-én nagyszabású ünnepséget rendeztek Alsólendván, a terület Magyarország-

hoz való visszatérése kapcsán. Pehm József misét cerebrált ebből az alkalomból. Az eseményen 10-12 000 fő vett részt, megjelentek a helyi és a Zala megyei közélet vezetői, felvonult a lovasbandérium. Az ünnepi rendezvény politikai kiállítás volt a Muraköz mellett, a jelenlévők a magyar közigazgatás haladéktalan bevezetését követelték azon a területen is.²⁰

A kormány közben változatlanul azzal számolt, a Muraköz horvát igazgatás alatt marad. Május 10-én helyi küldöttség kereste fel Bárdossyt, a miniszterelnök azonban tudva, hogy el kell utasítania a kérésüket, az audienciát átadta Zsindely Ferenc államtitkárnak. Zsindely főként a nagyhatalmak elvárásaira hivatkozott, amikor elvetette a magyar közigazgatás bevezetését. Felhozta azt is, hogy a régió horvát többségű. A küldöttség jórészt szláv vezeték nevű tagjai azonban állították, hogy a muraközi lakosság jelentős része magyar érzelmű. Május 13-án német–horvát egyezményt írtak alá, amely szabályozta Horvátország északi határait. Eszerint a határvonalat a Dráva folyó képezte, a Muraköz feletti fennhatóság tehát Magyarországot illette. A terület konkrét státuszában azonban továbbra sem történt változás, ennek rendezését Berlin a kétoldalú horvát–magyar tárgyalásokra utalta.²¹

Pavelić még ezen a napon jelezte Bartóknak, hogy az olaszokkal történő határegyezmény aláírását követően mielőbb szeretné tisztázni a Muraköz ügyét, ezért május 22. körül le kellene folytatni a horvát–magyar tárgyalásokat, hogy utána már az új állam szervezeti kiépítésével foglalkozhassanak. Kifejtette, hogy számít a Muraköz átengedésére. Más területen a Drávát tekinti természetes határnak, így nem zárkózna el a folyótól északra lévő 2 horvát település (Gola és Ždala) lakosságának áttelepítésétől, illetve a kisebbségi kérdés átfogó szabályozásától. A magyar kikötőhasználatról és vasúti jogokkal kapcsolatos igények ellen nem emelt kifogást, de erről majd csak az olaszokkal való tárgyalások után kívánt véglegesen nyilatkozni. Pavelić azt is közölte, hogy a megállapodás után szeretné az egyezmény mielőbbi ratifikálását és erre az alkalomra szívesen utazna Budapestre, hogy találkozhasson Bárdossyval és a kormányzóval. Ezt követően Bartók találkozott Mladen Lorković horvát külügyminiszterrel is, aki mindezt megerősítette. A kisebbségi kérdéstről viszont nem beszélt, mert ebben az ügyben a horvát kormány egyelőre nem kívánta elkötelezni magát, részben a létszámkülönbség miatt, részben, mert a lakosságcserét az usztasa politikai körök területfeladásként értelmezték.²²

A Zala megyei politikai elit a kormány tartózkodó magatartása miatt azt remélte, hogy talán a kormányzó meggyőzésével előbbre mozdítható lesz a Muraköz ügye, ezért arra kapacitálták Pehm Józsefet, hogy kérjen kihallgatást Horthytól. Az apát-plébános is sokat várt egy ilyen személyes találkozótól ezért még az általa egyébként fenntartással kezelt Zadravec István tábori püspököt is megkereste, hogy segítsen bejutnia az államfő elé. Május 16-án Horthy végül fogadta. Meghallgatta ugyan Pehm Muraközzel kapcsolatos érvelését, de végig visszafogottan nyilatkozott. Hangsúlyozta, hogy a döntéseknél külső tényezőket (Németország, Olaszország) is tekintetbe kell venni. Annyit mondott megnyugtatóul Pehmnek,

hogyan a Honvédség egyszer bevonult, onnan nem igen szokott kivonulni. Hosszabban azonban nem kívánta a témát taglalni, így a beszédet egyéb dolgokra, köztük a futurista festészetre terelte.²³

Másnap a miniszterelnök utasította a zalai főispánt, hogy ne folytassanak további akciókat a Muraköz visszacsatolásáért. Hasonló felszólítást kapott Teleki a Kormányzó Kabinetirodájától is. Bizalmas információkból azonban Pehm és Teleki arra következtetett, hogy a tilalom csak a közigazgatás hivatalos megnyilvánulásait érinti. A spontán társadalmi fellépéssel szemben a kormánynak kevesebb a kifogása, így tovább folytatták az újraegyesítési propagandát.²⁴

A május 18-i olasz–horvát határtárgyalások Zágráb szempontjából súlyos kudarcra jártak. Három kis sziget és két kikötő kivételével az egész dalmát tengerpart olasz fennhatóság alá került. A horvátoknak le kellett mondaniuk a saját flottáról és a partvédelmi erődökről is. Mindez Horvátországban nagy felháborodást keltett, ami megrendítette a kormány helyzetét is. A veszteségek nyomán Muraköz hovatarozásának kérdése felértékelődött. A zágrábi lapok olyan térképet tettek közzé, ahol a Muraköz horvát területként szerepelt. A tervezett horvát–magyar tárgyalásokat elhalasztották. Bárdossy felkínálta, hogy a megbeszélésekre Budapesten kerüljön sor, a horvátok azonban ragaszkodtak a zágrábi helyszínhez. Változást jelentett, hogy míg Pavelić alig egy héttel korábban kész volt elfogadni határként a Drávát, május 24-én Lorković már arról beszélt Bartóknak, hogy nem adhatják fel a folyótól északra fekvő kisebb horvát területet, mert az belpolitikai okokból vállalhatatlan volna.²⁵

A magyar kormány számára gazdasági és etnikai szempontból egyaránt fontosabbnak tekintett Bánát ügyében semmilyen biztató jel nem érkezett. A helyi német lakosság nyíltan lobbizott a terület Németországhoz való csatolásáért. A megszálló német csapatok a magyar lakosságot lefegyverezték, a tisztviselők egy részét eltávolították a posztjukról. Nagy segítséget nyújtott a népi németeknek a helyi igazgatási pozíciók megszerzésében, de esetenként még a szerbekkel is előnyösebben bántak, mint a magyarokkal. Budapest, a berlini követen keresztül sürgette a Bánát átadását, vagy legalább a magyar közigazgatás bevezetését és a népi német propaganda visszafogását. A német diplomácia azonban közölte, hogy a kérdés megoldását a románokra tekintettel egyelőre halasztani kell. A német–szovjet feszültség rendezése talán majd olyan helyzetet teremt, amikor a Bánát kérdése is nyugvóponttra juthat.²⁶

Budapest továbbra is hajlandó volt engedményt tenni a Muraköz esetében a horvátoknak, remélve, hogy ez a németek és az olaszok számára egyaránt fontos gesztus talán gyorsíthatja a Bánát visszaszerzését. Ragaszkodott azonban ahhoz, hogy széleskörű kompenzációt kapjon a magyar terület átengedéséért. Ezt képviselte a május 28-án Horvátországba érkezett magyar delegáció. Magyarország ragaszkodott a Muraköz feletti szuverenitás elismeréséhez, és csak a közigazgatást engedte volna át a horvátoknak. A szabadkikötőre és a vasúti jogokra vonatkozó korábbi igények mellett Budapest további gazdasági kedvezményeket kért,

és forszírozta a magyarországi horvát lakosság legalább részbeni áttelepítését, lakosságcsere keretében.²⁷

A horvátok a magyar kompenzáció igényeket elutasították, érdemi ellenjavaslatot azonban nem tettek. Ellenszolgáltatás nélkül szerettek volna hozzájutni a Muraközhez. Azt remélték, hogy Németország, amely fontosnak tartotta a horvát állam stabilitását és ellensúlyozni szerette volna az olasz befolyást, majd kiáll Zágráb mellett, és nyomást gyakorol a magyar kormányra a Muraköz átengedése érdekében. Berlin azonban kivonta magát a horvát–magyar vitából. Glaise von Horstenu, a horvátországi német haderő meghatalmazott tábornoka és Siegfried Kasche német követ felhívták ugyan a magyar diplomaták figyelmét, hogy Budapest legyen megérintő a nehéz helyzetben lévő Horvát Állammal szemben, figyelmeztették azonban Pavelić-et is, hogy tanúsítson rugalmasságot a tárgyalások során. Azt szorgalmazták, hogy a zágrábi vezetés ismerje el a Muraköz Magyarországhoz tartozását, fogadja el a magyar kompenzációs igényt, így cserébe továbbra is fennmaradhat a területen a horvát közigazgatás.²⁸

Időközben a Muraköz visszacsatolása melletti magyar társadalmi aktivitás tovább erősödött. A kormányzó 33 településről kapott táviratot, melyek lakossága az újraegyesítést szorgalmazta. Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztert Zala megyei küldöttség kereste fel, hogy a nemzeti összetartozás nevében a magyar közigazgatás bevezetését kérje a Muraközben. A belügyi tárca vezetője elutasította őket. Közölte, hogy ebben a régióban alig él magyar lakosság, az országnak pedig nincs szüksége újabb 100 000 főnyi horvát kisebbségre. Május 25-én 8 fős muraközi küldöttség érkezett Budapestre és kihallgatást kért a kormányzótól. Horthy nem fogadta őket csak Bárdossy, aki kijelentette, hogy a Muraközben csak elenyésző a magyarok száma, és a kormánynak a döntéseinél más szempontokat is figyelembe kell vennie. Küldöttség érkezett a német közigazgatás alatt álló 22 muravidéki településről is, akik a magyar adminisztráció bevezetését sürgették. Zsindely államtitkár fogadta őket, és néhány német lakta községen kívül, melyek Németországhoz csatolására Ribbentrop már korábban igényt jelentett be, a többieket megnyugtatta, hogy hamarosan sor kerülhet a magyar polgári közigazgatás bevezetésére.²⁹

Május 28-án Pehm József is felkereste a belügyminisztert. Egy órán át győzködte, hogy a magyar anyanyelvűek aránya ugyan valóban kicsi a Muraközben, de mégsem érvényesül ott átfogó horvát befolyás, mert a lakosság jelentős része, a németek vagy a nem horvát délszlávok is Magyarországgal szimpatizálnak. Keresztes-Fischer kijelentette, hogy adatai szerint alig 8000 magyar nyelvű lakos él a régióban, azok fele is zsidó származású. Még a Budapesten járt, tekintélyes muraköziekből álló küldöttség tagjai sem beszéltek jól magyarul. Pehm viszont felhívta a miniszter figyelmét, hogy a magyarság Kárpátalján is kisebbségben volt, a kormány mégis komoly erőket mozgósított a terület visszacsatolására. Keresztes-Fischer végül annyit ígért, hogy a területtel kapcsolatos végleges kormánydöntéssel még várnak.³⁰

Hazatérve Pehm ellenőrizte a felmerült adatokat és június 3-án írt a belügyminiszternek. Közölte vele, hogy a Muraközre vonatkozó információi pontatlanok. A helyi lakosság mintegy 25%-a beszél magyarul. A zsidóság aránya elenyésző, számuk ezer fő alatt van. A Bárdossyt felkereső muraközi küldöttség tagjai mind beszéltek magyarul, a 8 főből 7 anyanyelvi szinten. Hangsúlyozta, hogy a térségben nagyarányú horvát propaganda folyik. Május 24-én a zágrábi Hrvatska Straža ismét olyan térképet közölt, melyen a Muraköz, mint Horvátország része jelent meg. Közben a magyar sajtó még arról is hallgat, hogy a térségben a magyar katonaság tartja fenn a rendet. Ráadásul a német Trasccontinent Press hírügynökségre hivatkozva több pozsonyi lap is kész tényként írt arról, hogy a magyar kormány átengedi a Muraközt a horvátoknak.³¹

A Muraköz helyzetét az is ellentmondásossá tette, hogy a szomszédos Muravidéken sorra születtek olyan intézkedések, melyek a terület integrációját szolgálták. A még használatban lévő korábbi fizetőeszközt, a dinárt fokozatosan a pengő váltotta fel. Rendezték a Muravidék egyházi státuszát is. Az eredetileg a szombathelyi püspökséghez tartozó régiót Trianon után, 1923. december 1-től a maribori püspökség hatáskörébe helyezték. A magyar kormány kérésére június 1-jén Grösz József szombathelyi püspököt kinevezték a muravidéki plébániák apostoli adminisztrátorává, addig is, amíg a területet végleg egyesítik a szombathelyi egyházmegyével. A Muraközben viszont sem gazdasági, sem egyházi téren nem történtek integrációs lépések.³²

A magyar kormány a Muraközre vonatkozó, főként Zala megyéből kiinduló újraegyesítési kezdeményezéseket hivatalosan elutasította ugyan, azonban maga Bárdossy is felhasználta a Pehm és mások által felvetett érveket. Június 1-jén utasította Bartókot, próbálja elfogadtatni a horvát vezetéssel, hogy ez a terület mindig is Magyarország részét képezte, a hazai társadalom ragaszkodik hozzá, és a Muraköz magyar és nem horvát lakossága sürgeti a visszacsatolást. Ezek után a budapesti kormány legfeljebb komoly ellentételezés esetén engedheti át ezt a területet. Hangsúlyozta, hogy hiába próbál Horvátország olasz, német döntőbíráskodást kérni, mert a nagyhatalmak már több alkalommal is elismerték a magyar felségjogot. Mindez csak rontaná Budapest és Zágráb viszonyát.³³

Június 1-jén a horvát vezetés, ha nem is döntőbíráskodást, de Róma politikai fellépését kérte a Muraköz ügyében. Pavelić közölte a zágrábi olasz követtel, hogy május közepéig a magyarok hajlandók voltak lemondani a horvát területnek számító régióról, az olasz–horvát egyezmény megkötése óta viszont ezt elutasítják. A poglavnik, hogy beavatkozásra ösztönözze Rómát, azt állította, hogy azért változott a magyar magatartás, mert Budapest szerette volna újra egyesíteni a horvát és magyar királyságot, de ez lehetetlenné vált, amikor Pavelić Olaszországnak ajánlotta fel a horvát koronát. Mindez hamis beállítást volt, és nem is érte el a célját. Június 4-én Zágrábba érkezett a magyar követség vezetője, Marosy Ferenc, aki a horvát vezetőknél tett bemutatkozó látogatás során igyekezett kompromisszumot teremteni a Muraköz kérdésében. Lorković elfogadta,

hogy a nagyhatalmi döntőbíráskodás helyett kétoldalú tárgyalásokon keressék a megoldást. Kvaternik elvben nem utasította el a kompenzációt, de egyértelmű jogi helyzetet kívánt teremteni, és ragaszkodott volna a horvát felségjoghoz. Marosi azonban felhívta a figyelmét, hogy jogilag is található kompromisszum pl. a közös birtoklás.³⁴

Június 9-én a Horvát Állam újabb területekhez jutott, a németek a megszállt Szerbia és a Szandzsák egy kisebb részét Zágráb fennhatósága alá helyezték. A horvátok ezt a sikert a pozíciójuk erősödéseként értelmezték és gyorsítani akarták a magyarokkal való megegyezést is. Pavelić június 11-én tárgyalt Marosyval, aki a magyar kormány intenciói szerint azt a megoldást szorgalmazta, hogy az államhatár legyen a Dráva, a Muraköz tehát Magyarország része, a közigazgatási határ azonban a Muránál húzódjon, tehát a terület továbbra is horvát irányítás alatt maradhat. Az ellentételezés sorában a korábbi közlekedési és gazdasági igények mellett nagyobb súllyal szerepelt a Duna-menti horvátok lakosságcsereével történő áttelepítése. Az usztasa vezetőkörök azonban kevésnek tartották a közigazgatás megszerzését, és a Muraköz Horvátországhoz csatolását szorgalmazták. Kifogásolták a gazdasági ellentételezést is, a Dráva- és Duna-menti horvátok áttelepítését pedig elutasították. Ezekben a kérdésekben a legfőbb vezetők Pavelić, Kvaternik és Lorković között sem volt egyetértés. Lorković támogatta volna a közös birtoklást, a kondomíniumi formát, Pavelić viszont ezt nem tartotta elfogadhatónak.³⁵

A Muraköz visszacsatolását célzó társadalmi kampány keretében a Zalamegyei Hírlap rendszeresen cikkezett a muraközi magyar lakosság nehézségeiről, illetve az újraegyesítés melletti társadalmi akciókról. A Muraközből és az ország számos pontjáról további táviratokat kapott a kormány a kérdés mielőbbi rendezése érdekében. Több helyen tartottak gyűlést, ahol a jelenlévők a Muravidék és a Muraköz teljes és végleges visszacsatolását sürgették.³⁶

Június 17-én Pehm József kihallgatást kért Bárdossytól. Már korábban is megfogalmazott érvei előadása mellett tiltakozott, hogy a Muraköz ügyében eljáró küldöttséget a kormányfő ridegen és lekezelően fogadta. Szavaiból kiért, hogy a területről való lemondást súlyos hazafiatlanságnak tartaná. Megemlítette, hogy a Muraközt még Windischgraetz herceg vagy Károlyi Mihály is Magyarország részének tekintette. A kormányfő viszont szemére vetette az apát-plébánosnak, hogy a kampányával türelmetlenséget, bizalmatlanságot teremt, miközben a kormánynak a nemzetközi tényezőkre is tekintettel kell lennie. Ezért jobb, ha Pehm az egyházi feladataival foglalkozik, a politikát pedig a kormányra bízza. Az apát-plébános erre felugrott, faképnél hagyta Bárdossyt és kifelé menet becsapta maga mögött az ajtót. A kormányfőtől Hóman Bálint kultuszminiszterhez ment, akitől jóval több megértést remélt.³⁷

3. A Muraköz birtokba vétele és a Délvidék visszacsatolása

Június közepén a horvát–magyar tárgyalások megfeneklettek. Június 15-én Horvátország csatlakozott a Háromhatalmi egyezményhez. Zágrábban úgy tekintették, hogy ezzel megnőtt a Horvát Állam súlya, és így a korábinál nagyobb német támogatásra számíthat külpolitikai kérdésekben is. Június 19-én Marosy újabb kísérletet tett, hogy a Muraköz ügyében valamilyen megegyezésre jusson. Ismét felkereste Lorković-ot, Kvaterniket és Pavelić-et. A követ táplált bizonyos személyes szimpátiát az usztasa rendszer iránt, másrészt új pozíciójában feltétlenül szeretett volna valamilyen eredményt produkálni. Ezért nagyobb aktivitást tanúsított, mint amire a kormány taktikai szempontokat figyelembe véve, közvetlenül utasította.³⁸

A horvát vezető politikusok azonban egyre merevebb álláspontot foglaltak el. A Marosyval folytatott megbeszélések során kijelentették, hogy az usztasa nagytanács semmilyen idegen felségjogot nem ismer el a Muraköz esetében, hanem ragaszkodik a horvát szuverenitáshoz. Sokan ellenzik a vasúthasználattal kapcsolatos magyar igényeket is. Valamilyen kedvezmény biztosításáról talán szó lehet, de a MÁV saját jogon nem működhet horvát területen. Pavelić leszögezte, hogy a horvát kormány semmilyen körülmények között nem mond le a Muraközről. Inkább tudomásul veszi, hogy Magyarország „katonai erővel” veszi el ezt a területet, mert így továbbra is fenntarthatja rá az igényt. A további egyeztetések lehetőségét a horvátok nem zárták ki, de közölték, a magyar félnek kell rugalmasabb javaslattal előállnia.³⁹

A horvát elutasítást tovább erősítette a Szovjetunió elleni német támadás. Egyrészt, mert ezzel a rivális szerbek elvesztették legfőbb támogatójukat, másrészt, mert a horvát kormány hamarabb jelentette be a csatlakozását az „európai keresztsháborúhoz”, önkénteseket küldve, mint Magyarország. Bárdossy már június 20-án figyelmeztette Marosyt, hogy megbízatása határait ne lépje át, ne keltsen olyan látszatot, mintha Budapestnek fontosabb és sürgősebb volna a megegyezés, mint a horvát vezetésnek. A Szovjetunió elleni magyar hadba lépésre vonatkozó döntés megszületése után, június 26-án pedig a miniszterelnök utasította a zágrábi követet, hogy függessen fel minden további tárgyalást a Muraközzel kapcsolatban.⁴⁰

Június 28-án a magyar kormány összefoglalta a Muraközre vonatkozó álláspontját, melyet megküldött a berlini, a római és a zágrábi követnek. Leszögezte, hogy a Muraköz mindig is Magyarország részét képezte, szoros gazdasági, közlekedési egységet alkot az anyaországgal, és a hazai közvélemény is nagy jelentőséget tulajdonít a terület visszacsatolásának. Ennek ellenére a kormány hajlandó volt tárgyalni a horvátokkal egy mindkét fél számára elfogadható megoldásról. Nem vezetett be katonai közigazgatást meghagyta a horvát adminisztrációt. A terület feletti szuverenitáshoz ragaszkodott ugyan, de ennek gyakorlását meghatározatlan időre átengedte volna a horvátoknak, gazdasági kompenzáció fejében. A Muraközben élők mintegy felét gazdasági érdekeltségei Magyarországhoz kötik, 10 000 főnek van ott birtoka. A jugoszláv időkből visszamaradt horvát tisztviselők és a

helyi lakosság között, beleértve a nem horvát délszlávokat is, komoly feszültség alakult ki, és 25 000 helyi lakos kérte aláírásával a terület mielőbbi visszacsatolását. Ezek ellenére a magyar kormány kész volt megállapodni Zágrábbal, de a horvát fél semmit sem tett ennek érdekében.⁴¹

Az összefoglaló, amely a kormány hivatalos álláspontja mellett az általa kritikával fogadott társadalmi kezdeményezések adatait és érveit felhasználta, azzal zárult, hogy Budapest nem várhat örökké a Muraköz státuszának rendezésével. Kénytelen megállapítani, hogy a horvátok hibájából egyébként is meddő tárgyalások végleg megszakadtak. Így július 1-jén Muraközben is bevezetésre kerül a magyar katonai közigazgatás. A kormány felhívta a követek figyelmét, hogy mindezt már csak kész tényként közöljék az érintett kormányokkal. Ne tűnjön úgy, mintha Magyarország nagyhatalmi hozzájárulásra vagy döntésre várna ebben a kérdésben.⁴²

A döntésben szerepet játszott, hogy a Szovjetunió elleni hadba lépéssel javult Budapest megítélése a tengelyhatalmak körében. Ugyanakkor az is, hogy a Bánát visszaszerzése a német ígéretek ellenére belátható időn belül nem tűnt reálisnak, és Bárdossy nem akarta kockáztatni, hogy esetleg a Muraközzel kapcsolatban is ilyen kész helyzet elé kerüljön a kormány. Ezért a minisztertanács döntést hozott a Muraköz bekebelezéséről, Bárdossy július elején Rómába készült, és remélte, hogy a Horvátországot érintő ügyekben magát illetékesnek tartó olasz vezetés megértéssel fogadja majd a magyar lépést. Ezért ismét felszólította a Muraköz kapcsán magukat korábban exponáló társadalmi köröket, hogy ne kezdjenek újabb akcióba. Eljárást helyezett kilátásba azok ellen, akik ilyen kezdeményezésekkel megzavarják a köznyugalmat.⁴³

A figyelmeztetés ellenére Zala megye Törvényhatósági Bizottsága Pehm József és Udvardy Jenő kormányfőtanácsos, megyei tiszti főügyész kezdeményezésére június 27-én megszavazta, hogy újabb feliratot küldenek a kormánynak, melyben határvédelmi, gazdasági, közlekedési és kulturális érvekre, illetve a gyűlések és aláírásgyűjtések során megnyilvánuló „népakaratra” hivatkozva a Muraköz gyakorlati birtokba vételét sürgették. A Muravidéken június 29-én nagy rendezvényeket tartottak a terület felszabadulását ünneplve. Az eseményen felszólalók már a magyar polgári közigazgatás közelgő bevezetéséről, a teljes újraegyesítésről beszéltek.⁴⁴

Július 5-én Zala megye közgyűlése rendkívüli ülést tartott. Ezen Pehm a Szent István-i Magyarország helyreállításáról és az ezt megalapozó történelmi jogokról beszélt. Hosszasan sorolta a Muraköz visszacsatolását alátámasztó történelmi, határvédelmi, geográfiai, gazdasági és művelődési tényezőket. Emlékeztetett rá, hogy ugyan a 93 000 lakosból csak 8 000 vallja magát magyarnak, de az emberek 25%-a beszéli a magyar nyelvet és erős „hungarus” tudattal rendelkezik. Ezzel magyarázható, hogy a visszacsatolás érdekében már 26 746 aláírás gyűlt össze. Javaslatára a közgyűlés határozatot hozott, mely szerint a Muraköz Magyarország és Zala megye integráns része, így a területet minden kompromisszum nélkül, mielőbb vissza kell csatolni. A határozatot megküldték a kormányzónak, a miniszterelnöknek, a parlament két háza elnökének, a honvédelmi és a belügyminiszter-

nek. A helyi sajtó széles, az országos lapok szűkebb terjedelemben tudósítottak az eseményről, de a kormány utasítására Pehm beszédét cenzúrázták, az élesebb kijelentéseket, a külpolitikai vonatkozású utalásokat törölték belőle.⁴⁵

Az újabb akció némi kellemetlenséget okozott a Rómában tárgyaló magyar kormányfőnek, de Bárdoossynak végül sikerült elfogadtatnia az olasz vezetéssel a Muraköz birtokba vételére vonatkozó döntést. Hazatérve már ő maga sürgette a minisztertanácsban a korábbi „óvatos” magatartás megváltoztatását és a szükséges gyakorlati intézkedések megtételét.⁴⁶

Július 9-én, utolsóként a visszafoglalt területek közül a Muraközben is érvénybe lépett a magyar katonai közigazgatás Horváth Ferenc tábornokkal az élen. Erre a lépésre a Honvédség már felkészült, az előkészületek megtételére a Vezérkar főnöke már május 19-én utasítást adott. Az új helyzetről Timár Zsigmond ezredes, Csáktornya katonai parancsnoka hirdetményben tájékoztatta a lakosságot. Kiemelte, hogy a Muraköz többé már nem horvát terület, hanem „végleg és örökre” visszakerült Magyarországhoz. Elrendelte a horvát zászlók helyett a magyar állami lobogó kitűzését. Az esemény öröme Csáktornyan nagy ünnepséget tartottak.⁴⁷

A bevezetett rendszabályok, más területekhez képest bizonyos enyhítéseket tartalmaztak. Egyelőre nem kezdték meg a Trianon után bevándorolt délszláv lakosság kitelepítését. A korábbi politikai magatartása alapján senki ellen nem indult eljárás. A szélsőséges nacionalista személyek egy részét ugyan internálták, ezek száma azonban sokkal kisebb volt, mint más régiókban. A nyíltan magyarelles horvát tisztviselőket elbocsájtották, a többiek azonban alkalmazásban maradhattak. A horvát önkormányzatok saját nyelven működhetnek, csak a magyar hatóságokkal való kommunikációban mellékelni kellett az üzenetek magyar fordítását is. A magyar adminisztráció tagjainak figyelmét felhívták, hogy ne viselkedjenek lekezelően a horvát lakossággal, tartsák tiszteletben a nemzeti öntudatukat. Engedélyezték a horvát lapok terjesztését (amennyiben azok nem cikkeznek a Muraközre vonatkozó horvát igényről), miközben a Bácskában a szerb újságok megjelenését betiltották.⁴⁸

A horvát kormány elítélte a történeteket, amiről Berlint és Rómát, illetve a szlovák és a román kormányt is tájékoztatta. A német támogatásra tekintettel nem általában a magyar revíziót kritizálták, hanem Timár ezredes eljárását, ezt azonban Budapest gyorsan kivédte azzal, hogy Timár lépését jószándékú ügytelenségnek minősítette. A zágrábi német ügyvivő, Troll szintén helytelenítette a magyar lépést, és jelezte Berlinnek, hogy a horvátok sosem fognak lemondani a Muraközről. A német vezetés azonban, részben a Bánát megtartására való tekintettel, nem kívánta korlátozni a Muraközzel kapcsolatos magyar aspirációkat. Nemtetszését fejezte ki Ciano is a római magyar követnek, mert szerinte még nem merítették ki a tárgyalásos rendezés lehetőségét. A külügyminiszter véleménye azonban nem jelentett hivatalos olasz tiltakozást.⁴⁹

Július 22-én rendelet jelent meg a Honvédség által megszállt volt jugoszláv területek új közigazgatási beosztásáról. A Muravidék Muraszombati járását Vas, az Alsólendvait Zala megyéhez csatolták, oda került a Muraköz Csáktornyai és a Per-

laki járása is. Ez egyelőre csak elvi rendelkezés volt, így Pehm folytatta a lobbizást a polgári közigazgatás mielőbbi bevezetése érdekében. Zala megye országgyűlési képviselője, Esterházy Móric azzal nyugtatta az apát-plébánost, hogy még minden megszállt területen katonai közigazgatás van, Pehm azonban tartott attól, hogy a Muraköz esetleg újra alku tárgya lehet a magyar és a horvát kormány között, és ennek kizárására nagyobb garanciát látott a polgári igazgatás bevezetésében. Ezért június 26-án az elmúlt hónapok aláírásgyűjtésének eredményeként 33 604 muraközi 16 év feletti lakos kézjegyét juttatta el a kormánynak, akik a Magyarországgal való egyesítést kérték. Az aláírók között a magyarok és németek mellett szlovén (vend), sőt horvát lakosok is voltak.⁵⁰

Pehm bizalmatlansága nem volt teljesen alaptalan. A zágrábi magyar követ még július 29-én is arra hívta fel a kormány figyelmét, hogy fontos lenne a horvátok megnyerése, és ehhez a Muraközzel kapcsolatos magyar álláspont rugalmasabbá tétele, mert vannak jelei egy új „kisantant” létrehozásának, folynak erre vonatkozóan horvát–román–szlovák egyeztetések. Valóban felmerült mindhárom országban az érdekek fokozottabb összehangolása, nem titkoltan magyar ellenes élel, de Németország nem támogatta a szövetségi rendszerén belül ilyen paktumok létrehozását, így az együttműködés nem öltött komolyabb formát.⁵¹

1941 augusztusára egyre sürgetőbbé vált a visszaszerzett területek integrálása közigazgatási és gazdasági szempontból egyaránt. A katonai közigazgatás fenntartása a háborús körülmények között nehézségekbe ütközött és számos politikai problémát (pl. kisebbségi kérdés) vetett fel. Augusztus 6-án német–magyar megbeszélések kezdődtek a Bánát helyzetéről. Egyértelműen kiderült, hogy bár a terület Magyarországhoz való tartozását Berlin elvben továbbra is elismeri az átadásra belátható időn belül nem kerül sor. Mindezek hatására a magyar kormány úgy döntött, hogy a visszafoglalt délvidéki területeken bevezeti a polgári közigazgatást. Augusztus 15-én a Muravidéken helyreállt a polgári adminisztráció. Kinevezték a két járás főszolgabíróját, sor került az új tisztviselők kijelölésére és eskütételére. Az újonnan felállított csendőrsők felkészültek, hogy 20-án 00 órától átvegyék rendvédelmi szolgálatot.⁵²

A Muraközben erre augusztus 21-én került sor. A polgári közigazgatás teljes felállítása több napot vett igénybe, egész a hónap végéig húzódott. Mivel a vissza-csatolt területen az oktatás irányítása, szükségszerű átszervezése speciális feladatot jelentett, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium augusztus 30-án elrendelte a Muraszombati Tanügyigazgatási Kirendeltség felállítását. Ennek hatáskörébe kerültek a muraszombati, alsólendvai, csáktornyai és perlaki járások iskolái. Szeptember 11-én ismét megjelent 23 év után a Muraköz című regionális lap. A kétnyelvű (magyar, horvát) kiadvány vezércikkében Teleki Béla, zalai főispán köszöntötte a Magyarországhoz visszatért terület lakosságát és békés együttműködésre hívott fel mindenkit.⁵³

December 5-én került sor Vas és Zala vármegye muravidéki és muraközi képviselőkkel kibővített közgyűlésének ünnepélyes alakuló ülésére. A két nyugat-

magyarországi megyében december 6-án a megszokottnál is nagyobb Miklós-napi ünnepek folytak. Nagykanizsán Pehm József volt a rendezvény fő szónoka, holott fiatal korában meggyőződéses legitimistaként Miklós-napon tüntetően csak hétköznapi miserendet tartott. A Muravidék és a Muraköz visszacsatolását azonban társadalmi és nemzetpolitikai szempontból nagy sikernek tartotta.⁵⁴

December 16-án a magyar országgyűlés elfogadta a Délvidék visszacsatolásáról szóló törvényjavaslatot. Erre azért csak ekkor került sor, mert a kormány sokáig reménykedett a Bánát visszatérésében, és akkor ez a terület is bekerülhetett volna a magyar szuverenitást helyreállító jogszabályba. A Bánát nélkül 11 601 km² terület és 1 145 508 lakos (37% magyar származású) került vissza Magyarországhoz. Az állampolgárság rendezése kapcsán a törvény kimondta, hogy azok, akik a trianoni békeszerződés életbe lépésekor magyar állampolgárok voltak, automatikusan megkapják ezt a státuszt. A törvény 1941. december 31-én lépett életbe.⁵⁵

A horvát vezetés főként súlyosbodó belpolitikai gondjai miatt változatlanul napirenden tartotta a Muraköz ügyét. 1942. január 7-én hivatalosan is tiltakoztak a visszacsatolást kimondó törvény ellen. Zágráb nem írta alá a határszerződést Magyarországgal, ezzel is jelezve, hogy nem hajlandó lemondani a Muraközről. Változatlanul erős horvát nacionalista propaganda irányult erre a területre, és a helyi usztasa körök is időről-időre hallattak magukról. Február folyamán a zágrábi kormány tisztviselőket nevezett ki a Muraközbe, mintha az még mindig horvát közigazgatás alatt állna. A magyar kormány nem csinált diplomáciai ügyet a provokatív lépésből, nyomást gyakorolt viszont az érintett tisztviselőkre, hogy utasítsák el a Zágrábban kiosztott megbízást. A Muraköz kérdése a gyakorlatban megoldódott, de államközi szinten nem jutott nyugvópontra.⁵⁶

A Mura mente magyarsága számára nagy lehetőség volt az anyaországhoz való visszatérés. A jugoszláv időkben a magyar oktatást korlátozták, erősen beszűkült, gyakorlatilag megszűnt az anyanyelvű műkedvelő tevékenység. Az újraegyesítés lehetőséget teremtett a magyar kultúra és a közösségi identitás megerősödésére. A visszacsatolás során, az azt szorgalmazó társadalmi körök, közéleti szereplők, köztük mindenekelőtt Pehm (Mindszenty) József jelentős szerepet játszottak. Folyamatosan napirenden tartották a Muraköz kérdését, szervezték a társadalmi véleménynyilvánítást és érveket adtak a kormányzat kezébe a végső döntés meghozatalában és annak alátámasztásában.⁵⁷ Mindez azonban csak néhány évre szólt. A világháború befejezése után a revízió során visszaszerzett területeket a győztes hatalmak ismét elcsatolták az országtól, anélkül, hogy a történeti, gazdasági vagy etnikai szempontokat figyelembe vették volna.

JEGYZETEK / NOTES

- 1 Gulyás László (2013): Az első jugoszláv állam felbomlása. Államszerkezeti és etnikai következmények 1941-1944. *Mediterrán és Balkán Fórum*. VII. évfolyam (2013) 1. szám 24-35.old.
- 2 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) K 63. Külügyminisztérium Politikai ir. (KÜM Pol.) 473. Szent-Iványi Domokos: Csonka-Magyarország külpolitikája. Kézirat. I. köt. (Szent-Iványi) 541–543. old.; MNL OL K 589. Kormányzói Kabinetiroda. II. Horthy Miklós ir. (KKI II. Horthy) II. C. 10.; Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945 (1982). V. köt. Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig, 1940–1941. Összeállította: Juhász Gyula. Sajtó alá rendezte: Juhász Gyula – Fejes Judit. Akadémiai. Budapest. (DIMK (1982) V.) 966–968., 970. old.
- 3 Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltára (HIM HL) Honvéd Vezérkar Főnöke (VKF) Eln. Föv. 1/1941.; Kovács Attila (2012): A muravidéki magyarság 1920 és 1991 közötti sorsfordulóinak áttekintése. *Földrajzi Közlemények*. 136. évf. 2012/3. sz. (285–292. old.) 287. old.; Göncz László (2013): „Álmaink álma Alsólendva és a Muraköz”. Mindszenty (Pehm) József erőfeszítései a Mura mente visszacsatolásáért. In: Orha Zoltán – Simmer Szilvia (szerk.) (2013): *Zalai Múzeum*. XXI. köt. Göcseji Múzeum. Zalaegerszeg. (45–58. old.) 46–47. old.
- 4 Ennek körülményeiről lásd Gulyás László (2024): Németország szolgálatában. Anta Pavelic és a Független Horvát Állam. *Rubicon*. 2024/10. szám 14–21. old.
- 5 HIM HL Honvédelmi Minisztérium (HM) Eln. I. 24 317/1941.; DIMK (1982) V. 1035–1038. old.; HIM HL Tanulmánygyűjtemény (TGY) 2191. Pokorny Hermann: A Délvidék 1941-ben történt visszafoglalásának hadtörténeti leírása. (Pokorny) 37–41. old.
- 6 A. Sajti Enikő (1987): *Délvidék, 1941–1944. A magyar kormányok délszláv politikája*. Kossuth. Budapest. 14. old.
- 7 MNL OL K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (MT Jkv.) 1941. április 13.; MNL OL K 64. Külügyminisztérium Politikai Rezervált ir. (Pol. Res.) 1941-16-234., 1941-67/a-248.; Botlik József (2011): A Bácska, a Drávaszög, a Muramellék (Muravidék), és a Muraköz újraegyesülése Magyarországgal, 1941. április–július. *Közép-Európai Közlemények*. 4. évf. 2011/3–4. sz. (68–80. old.) 73. old.
- 8 Völkl, Ekkehard (1991): *Der Westbanat 1941–1944. Die deutsche, die ungarische und andere Volksgruppen*. *Studia Hungarica* 38. Rudolf Trofenik. München. 18–19. old.; DIMK (1982) V. 1054–1055. old.
- 9 DIMK (1982) V. 1052. old.; A. Sajti (1987) 85. old.
- 10 Varga E. László (2011): A Muraköz és Mindszenty József. *Magyar Napló*. 2011/8. sz. 29–41. old. 31. old.; Göncz (2013) 47. old.
- 11 HIM HL VKF Eln. Közig. 1/1941.; Balogh Margit (2015): Mindszenty József (1892–1975). I–II. köt. MTA BTK. Budapest. I. 254. old.; DIMK (1982) V. 1061–1062. old.
- 12 HIM HL VKF Eln. 1. 4745/1941.; Gulyás László (2019): A Délvidék visszatérése, 1940–1941. A Horthy-korszak külpolitikája, 6. A revíziós sikerek, 3. Attraktor. Máriabesnyő. 170. old.; Varga (2011) 31. old.; Kalšan, Vladimír (2014): *Muraköz történelme*. Muzej Međimurja. Čakovec. 310–311. old.

- 13 A Wilhelmstrasse és Magyarország. (1968) Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Összeállították és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: Ránki György – Pamlényi Ervin –Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula. Kossuth. Budapest. 577–579. old.
- 14 MNL OL K 27. MT Jkv. 1941. április 21.; MNL OL K 64. KÜM Pol. Res. 1941-67/a-240.; Sokcsevits Dénes (2011): Horvátország. A 7. századtól napjainkig. Mundus Novus Könyvek. Budapest. 523. old.; A Wilhelmstrasse (1968) 576. old.
- 15 MNL OL K 64. KÜM Pol. Res. 1941-16-234., 1944-67/a-233.; Göncz (2013) 49. old.; DIMK (1982) V. 1083–1084., 1091–1094. old.
- 16 Lampe, John R. (1996): Yugoslavia as History. Columbia University Press. New York. 197–200. old.; Fujs, Metka (1990): Madžarska vojaška in civilna uprava v prekmurju v drugi svetovni vojni. In: Zbornik Soboškega Muzeja, 1. Pokrajinski Muzej. Murska Sobota. (89–100. old.) 91. old.; A. Sajtí Enikő (2004): Impériumváltások, revízió és kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947. Napvilág. Budapest. 159–160., 257–258. old.; A Wilhelmstrasse (1968) 580–581. old.
- 17 Balogh (2015) I. 257. old.; Varga (2011) 31. old.
- 18 Balogh (2015) I. 258–259. old.
- 19 HIM HL VKF Eln. Közig. 8/1941.; Nagy László (2016): Mindszenty József szerepe a Muraköz visszacsatolásában. Zempléni Múzsza. 16. évf. 2016/3. sz. (19–30. old.) 21. old.; Botlik (2011) 75. old.; Nem engedélyezem! A cenzúra bizottság dossziéjából. (1975) Összeállították és sajtó alá rendezték: Márkus László – Szinai Miklós – Vásárhelyi Miklós. Kossuth. Budapest. 134., 142. old.
- 20 Kovács Attila – Tátrai Ágnes (2013): Magyarok a Muravidéken, 1918–1945. Kronológia. Magyar Nemzetiségi Közművelődési Intézet–Inštitut za narodnostna vprašanja. Lendva–Ljubjana. 87. old.; Göncz László (2006): Felszabadulás vagy megszállás? A Mura mente 1941–1945. Magyar Nemzetiségi Közművelődési Intézet. Lendva. 38., 167. old.; Balogh (2015) I. 254., 259–260. old.
- 21 Miniszter a frontvonalban. (2021) Zsindely Ferenc naplója, 1941. február 25. – 1946. március 9. Szerkesztette a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Székér Nóra. ÁBTL–Kronosz. Budapest–Pécs. 79. old.; Nagy (2016) 22. old.
- 22 MNL OL K 64. KÜM Pol Res. 1941-67/a-292., 1941-67/a-293.; MNL OL K 71. KÜM Számjeltáviratok I. Bejövő. (KÜM Szjt. I.) Zágráb, 1941. május 16.
- 23 Balogh (2015) I. 260. old.
- 24 Balogh (2015) I. 260–261. old.
- 25 MNL OL K 64. KÜM Pol. Res. 1941-67/a-301., 1941. 67/a-325.; Sokcsevits (2011) 524. old.
- 26 MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. Szent-Iványi 889. old.; Olasz Lajos (2020): A magyar kormány erőfeszítései a Nyugat-Bánság visszaszerzésére 1941-ben. Délvidéki Szemle. 7. évf. 2020/1–2. sz. (45–60. old.) 54–55. old.; DIMK 1124–1126., 1129–1130., 1136. old.
- 27 HIM HL VKF Eln. 1. 5263/1941.; A Wilhelmstrasse (1968) 600., 613. old.
- 28 MNL OL K 63. KÜM Pol. 1941-67-3559.; Göncz (2006) 60. old.

- 29 Varga (2011) 30. old.; Balogh (2015) I. 262. old.; Miniszter a frontvonalban (2021). 86. old.
- 30 Balogh (2015) I. 262. old.
- 31 MNL OL K 589. KKI II. Horthy II. D. 5.; Varga (2011) 34–35. old.
- 32 Kovács – Tátrai (2013) 88–89. old.; Göncz (2006) 117., 203. old.; Göncz 2006. 117. old
- 33 DIMK (1982) V. 1144–1145. old.
- 34 MNL OL K 64. KÜM Pol. Res. 1941-67/a-346.; A Palazzo Chigi és Magyarország. (2007) Olasz diplomáciai dokumentumok Magyarországról. A Darányi-kormány megalakulásától a Szovjetunió elleni hadüzenetig (1936–1941). Válogatta, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Réti György. Hungarovox. Budapest. 519–520. old.
- 35 MNL OL K 64. KÜM Pol. Res. 1941-67/a-363., 1941-67/a-393., 1941-67/a-364.; A Wilhelmstrasse (1968) 613. old.; DIMK (1982) V. 1154., 1157–1159. old.
- 36 Mészáros István (2005): Mindszenty a Sándor-palotában. Eötvös József Könyvkiadó. Budapest. 33. old.; Balogh (2015) I. 262. old.
- 37 MNL OL K 64. KÜM Pol. Res. 1941-67/a-390.; Maróthy-Meizler Károly (1958): Az ismeretlen Mindszenty. Pannonia. Buenos Aires. 214–215. old.
- 38 DIMK (1982) V. 1192–1193., 1205–1207., 1211–1212., 1226–1227. old.
- 39 MNL OL K 64. KÜM Pol. Res. 1941-67/a-391.
- 40 DIMK V. 1215., 1221., 1227–1228. old.
- 41 MNL OL K 64. KÜM Pol. Res. 1941-67/a-393.
- 42 MNL OL K 27. MT Jkv. 1941. július 1.; DIMK (1982) V. 1240–1244. old.
- 43 HIM HL VKF Eln. Közig. 30/1941.; A Wilhelmstrasse 600–601. old.; Olasz (2020) 56. old.; Balogh (2015) I. 264. old.
- 44 Kovács – Tátrai (2013) 89. old.; Göncz (2006) 40. old
- 45 Göncz (2013) 51–52. old.; Nagy (2016) 22–23. old.; Balogh (2015) I. 264–265. old.
- 46 MOL K 27. MT Jkv. 1941. július 8.
- 47 HIM HL VKF Eln. Közig. 30/1941.; HIM HL VKF Eln. Om. 199/1941.; A. Sajti (2004) 179–186. old.; Varga (2011) 32. old.
- 48 HIM HL VKF Eln. Közig. 30/1941.; HIM HL HM 21. 30 769/1941.
- 49 A Wilhelmstrasse (1968) 600–601., 603–605., 618–619. old.; Ciano, Galeazzo (2023): Ciano titkos naplója, 1939–1943. Kárpátia Stúdió. Köröstárkány–Kápolnásnyék. 414. old.
- 50 Magyarországi rendeletek tára, 1941. (1942) BM. Budapest. 1924–1934. old.
- 51 MNL OL K 63. KÜM Pol. 1941-67-159.; MNL OL K 64. KÜM Pol. Res. 1941-67/a-363. Soksevits (2011) 526. old.;
- 52 HIM HL VKF Eln. 1. 9967/1941.; Fujs (1990) 94. old.; Kovács – Tátrai (2013) 86., 90–91. old.; Göncz (2006) 67. old.
- 53 HIM HL VKF Eln. 1. 6119/1941.; HIM HL HM Eln. 1/a. 59 850/1941.; Teleki Béla (1941): Muraköz népéhez! Muraköz. 36. évf. 1941/1. sz. 1-2. old.; A. Sajti (2004) 237. old.; Kovács – Tátrai (2013) 90–91. old.
- 54 Balogh (2015) I. 266. old.; Göncz (2006) 171–172. old.

- 55 Magyar Törvénytar. Az 1941. évi törvénycikkek. (1942) Jegyzetekkel ellátta: Degré Miklós – Várady-Brenner Alajos. Franklin Társulat. Budapest. 102–103. old.; Kovács – Tátrai (2013) 93. old.
- 56 MNL OL K 149. Belügyminisztérium (BM) Res. VII. 1942-2-10 429.; MNL OL K 28. Miniszterelnökség nemzetiségi és Kisebbségi osztály (ME Kisebbségi) 1942-R-19 705.; Soksevits (2011) 525–526. old.
- 57 Kovács (2012) 287–288. old.; Balogh (2015) I. 266–267. old.; Göncz (2006) 171–172. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

Levéltári források:

- Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltára (HIM HL)
 HIM HL Honvéd Vezérkar Főnöke (VKF)
 HIM HL Honvédelmi Minisztérium (HM)
 HIM HL Tanulmánygyűjtemény (TGY)
 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
 MNL OL K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (MT Jkv.)
 MNL OL K 28. Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi osztály (ME Kisebbségi)
 MNL OL K 63. Külügyminisztérium Politikai iratok (KÜM Pol.)
 MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. Szent-Iványi Domokos: Csonka-Magyarország külpolitikája. I. köt. (Szent-Iványi)
 MNL OL K 64. Külügyminisztérium Politikai Rezervált iratok (KÜM Pol. Res.)
 MNL OL K 71. KÜM Számjeltáviratok I. Bejövő. (KÜM Szjt. I.)
 MNL OL K 149. Belügyminisztérium Rezervált ir. (BM Res. VII.)
 MNL OL K 589. Kormányzói Kabinetiroda. II. Horthy Miklós ir. (KKI II. Horthy)

Szakirodalom:

- A Palazzo Chigi és Magyarország. (2007);** Olasz diplomáciai dokumentumok Magyarországról. A Darányi-kormány megalakulásától a Szovjetunió elleni hadüzenetig (1936–1941). Válogatta, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Réti György. Hungarvox. Budapest.
- A. Sajti Enikő (1987):** Délvidék, 1941–1944. A magyar kormányok délszláv politikája. Kossuth. Budapest.
- A. Sajti Enikő (2004):** Impériumváltások, revízió és kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947. Budapest, Napvilág.
- A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. (1968)** Összeállították és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula. Kossuth. Budapest.
- Balogh Margit (2015):** Mindszenty József (1892–1975). I–II. köt. MTA BTK. Budapest.

- Botlik József (2011):** A Bácska, a Drávaszög, a Muramellék (Muravidék), és a Muraköz újraegyesülése Magyarországgal, 1941. április–július. Közép-Európai Közlemények. 4. évf. 2011/3–4. sz. 68–80. old.
- Ciano, Galeazzo (2023):** Ciano titkos naplója, 1939–1943. Kárpátia. Köröstárkány–Kápolnásnyék.
- Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. (1982) V. köt.** Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig, 1940–1941. Összeállította: Juhász Gyula. Sajtó alá rendezte: Juhász Gyula – Fejes Judit. Akadémiai. Budapest.
- Fujs, Metka (1990):** Madžarska vojaška in civilna uprava v prekmurju v drugi svetovni vojni. in: Zbornik Soboškega Muzeja, 1. Pokrajinski Muzej, Murska Sobota. 89–100. old.
- Göncz László (2006):** Felszabadulás vagy megszállás? A Mura mente 1941–1945 Magyar Nemzetiségi Közművelődési Intézet. Lendva.
- Göncz László (2013):** „Álmaink álma Alsólendva és a Muraköz”. Mindszenty (Pehm) József erőfeszítései a Mura mente visszacsatolásáért. In: Orha Zoltán – Simmer Szilvia (szerk.) (2013): Zalai Múzeum. XXI. köt. Göcseji Múzeum. Zalaegerszeg. 45–58. old.
- Gulyás László (2013):** Az első jugoszláv állam felbomlása. Államszerkezeti és etnikai következmények 1941-1944. Mediterrán és Balkán Fórum. VII. évfolyam (2013) 1. szám 24-35.old.
- Gulyás László (2019):** A Délvidék visszatérése, 1940–1941. A Horthy-korszak külpolitikája, 6. A revíziós sikerek, 3. Attraktor. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2024):** Németország szolgálatában. Anta Pavelic és a Független Horvát Állam. Rubicon. 2024/10. szám 14–21. old.
- Kalšan, Vladimir (2014):** Muraköz történelme. Muzej Međimurja. Čakovec.
- Kovács Attila – Tátrai Ágnes (2013):** Magyarok a Muravidéken, 1918–1945. Kronológia. Magyar Nemzetiségi Közművelődési Intézet–Inštitut za narodnostna vprašanja. Lendva–Ljubjana.
- Kovács Attila (2012):** A muravidéki magyarság 1920 és 1991 közötti sorsfordulónak áttekintése. Földrajzi Közlemények. 136. évf. 2012/3. sz. 285–292. old.
- Lampe, John R. (1996):** Yugoslavia as History. Columbia University Press. New York.
- Magyar Törvénytár.** Az 1941. évi törvénycikkek. (1942) Jegyzetekkel ellátta: Degré Miklós – Várady-Brenner Alajos. Franklin Társulat. Budapest.
- Magyarországi rendeletek tára, 1941.** (1942) BM. Budapest.
- Maróthy-Meizler Károly (1958):** Az ismeretlen Mindszenty. Pannonia. Buenos Aires.
- Mészáros István (2005):** Mindszenty a Sándor-palotában. Eötvös József Könyvkiadó. Budapest.
- Miniszter a frontvonalban. (2021)** Zsindely Ferenc naplója, 1941. február 25. – 1946. március 9. Szerkesztette a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Szekér Nóra. ÁBTL–Kronosz. Budapest–Pécs.
- Nagy László (2016):** Mindszenty József szerepe a Muraköz visszacsatolásában. Zempléni Múzsza. 16. évf. 2016/3. sz. 19–30. old.
- Nem engedélyezem! A cenzúra bizottság dossziéjából. (1975)** Összeállították és sajtó alá rendezték: Márkus László – Szinai Miklós – Vásárhelyi Miklós. Kossuth. Budapest.

- Olasz Lajos (2020):** A magyar kormány erőfeszítései a Nyugat-Bánság visszaszerzésére 1941-ben. Délvidéki Szemle. 7. évf. 2020/1–2. sz. 45. 60. old.
- Sokcsevits Dénes (2011):** Horvátország. A 7. századtól napjainkig. Mundus Novus. Budapest.
- Teleki Béla (1941):** Muraköz népéhez! Muraköz. 36. évf. 1941/1. sz. 1–2. old.
- Varga E. László (2011):** A Muraköz és Mindszenty József. Magyar Napló. 2011/8. sz. 29–41. old.
- Völkl, Ekkehard (1991):** Der Westbanat 1941–1944. Die deutsche, die ungarische und andere Volksgruppen. Studia Hungarica, 38. Rudolf Trofenik. München.